

მერაბ ღაღანიძე
(საქართველო)

**მეფე დიმიტრი თავდადებული და „მეფე დიმიტრი თავდადებული“:
ისტორიული მონაცემები და ლიტერატურული თხრობა**

<https://doi.org/10.62119/sjn.26.2025.9543>

ნაწილი მეორე

მიუხედავად იმისა, რომ ილია ჭავჭავაძის პოემაში, – „მეფე დიმიტრი თავდადებული“, – საგანგებოდ არ აღინიშნება გმირის თავდადება ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის, ამავე დროს, მისთვის, – პიროვნულად, – მისაბამ ნიმუშს, მაგალითს წარმოადგენს იესო ქრისტე, რაც ცხადად ჩანს მის ლოცვაში, მისი ტყვეობისას, სიკვდილით დასჯის წინ. იგი მიმართავს მამა ღმერთს და სულიერი ჭვრეტით ხედავს, განჭვრეტს მისი ძის, იესოს, ტანჯვას:

ღმერთო, ღმერთო!.. თვალწინ მიდგა
დატანჯული მე ძე შენი (251)¹.

ლოცვის გაგრძელებისას, მეფე ისევ მამა ღმერთს შესთხოვს², მიიღოს მისი მსხვერპლი, რომელიც, როგორც მას სწადია, უნდა ემსახუროს არა პირადად მისი სულის გამოხსნას, არამედ მისი ერის ხსნას, – თუკი იესოს მსხვერპლმა დაიხსნა კაცობრიობა, დიმიტრის მსხვერპლმა უნდა დაიხსნას ქართველი ერი:

ვით ძით ყველა, ისე ჩემით
ერი ჩემი დაიხსენი (251).

შესამჩნევია, რომ ორგვარი ხსნა, – სულიერი და ხორციელი, – გათანაბრებულია, გათანასწორებულია, რადგან იესოს მსხვერპლი ემსახურა კაცობრიობის სულიერ გადარჩენას და პირველქმნილი ცოდვისაგან მის გათავისუფლებას, ხოლო მეფე დიმიტრის ვედრება გულისხმობს ქართველობის დაცვას სხეულებრივი განსაცდელისაგან, დარბევისაგან, დახოცვისაგან.

თავად მეფის თავდადება, საკუთარი თავის შეწირვა კი, როგორც აღმოჩნდება, მოიცავს არა მხოლოდ ხორციელ, სხეულებრივ ზვარაკს, არამედ, ასევე, სულიერ მსხვერპლსაც: გვემული მოწამე ევედრება ღმერთს, დაე, ნუ მიანი-

ჭებს მას ტანჯვათა შემსუბუქებას და სულის ხსნას ნურც სიკვდილის შემდეგ, საიქიოში, ნურც საბოლოოდ, სამყაროს აღსასრულისას, განკითხვის დღეს, ხოლო მისი წამება, როგორც შესაწირავი, არ ჩათვალოს მას პირადად ამოქმედებულ მადლად, რაზეც იგი უარს ამბობს, ოღონდ კი მის მიერ სისხლის დაღვრით მოპოვებული დამსახურება მოხმარდეს საკუთარი ერის გადარჩენას:

რაც გადამხდა, განკითხვის დღეს
მადლად მე არ ჩამითვალო.
მე არა გთხოვ, – მანდ წამება
აქ წამებით შემიმცირო,
მე გთხოვ, სისხლი აქ დაღვრილი,
ჩემი სხვისთვის შეიწირო (251).

ეს ცვლილება მეფის განწყობაში, – სამშობლოდან უცხოობამდე, – ნამდვილად შესამჩნევია, რადგან მანამდე, ჯერ კიდევ საქართველოში ყოფნისას, მეფე მაინც დარწმუნებულია, რომ მის მიერ გაღებული ხორციელი მსხვერპლი მას, როგორც კერძო ადამიანს, სულიერ ხსნას მოუტანს (ამგვარი შესაბამისობა მრავალგზის გამოხატულა ქრისტიან მოწამეთა მხრივ, რაც ყოველთვის წარმოჩნდებოდა ხოლმე წმიდანების ცხოვრების აღწერისას):

ხორცი მოკვდეს, სული ცხონდეს
მეფის თქვენის დიმიტრისა (237).

ამდენად, პოეტი ხატავს გმირის პიროვნულ, შინაგან განვითარებასაც და მისი თავდადების სივრცეს კიდევ უფრო მეტად აფართოებს, – სულიერი განზომილებითა და მიმართულებით.

ამავე დროს, საჩინოა, რომ, ავტორისეული მინიშნებული აღწერითაც, დიმიტრის წამება მიმსგავსებულია იესოს ტანჯვასთან, რომლის პირდაპირ არეკვლად არის ის წარმოჩენილი (შესაბამისობა: იესო ქრისტე – მეფე დიმიტრი, ებრაელები – მონგოლ-ურდოელები):

მისცვივდნენ უკადრისადა,
ვით მეს ღვთისას ურიანი (249).

ისტორიულ ქრონიკასთან შედარებით და მისგან განსხვავებით, ნიშნულია, რომ ილია ჭავჭავაძემ გადაწყვიტა, ერთმანეთისაგან გაემიჯნა, განესხვავებინა სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულება მეფე დიმიტრის განზრახვის მიმართ, გაეწირა საკუთარი თავი ქვეშევრდომთა სიცოცხლის გადასარჩენად,

ხოლო თავად განსჯა მომხდარიყო მანამ, სანამ ხელმწიფე დატოვებდა სამშობლოს, რათა არც მას და არც სხვებს არ მიეღოთ განუზღობელი გადაწყვეტილება. ამ დროს, ერთი მხრივ, დგას უმაღლესი ხელისუფალი, ხოლო, მეორე მხრივ, – ერის სხვადასხვა ფენის წარმომადგენლები, ხოლო თვალსაზრისთა განსხვავებამ საშუალება მისცა პოეტს, დიმიტრის ჩანაფიქრის გაცხადებისთანავე, ეჩვენებინა სამგვარი ხედვა, რომლებიც, სავარაუდოდ, ავტორის ჩანაფიქრით, სამ განსხვავებულ მდგომარეობასა და ღირებულებათა განსხვავებულ ფარდობას გამოხატავს საჯარო გარემოში: თუ მეომართათვის, რომელთაც დიდებულნი და მხედართმთავარნი წარმოადგენენ, გადაწყვეტი ღირებულებაა სიმამაცე, შეუპოვრობა, უკანდაუხვევლობა, რომელთა უარყოფა მხოლოდ სირცხვილს მოუტანს სახელმწიფოს უზენაესი პირსაც და მის ამაღლსაც, ქრისტიანი სამღვდელოება ცხადად განჭვრეტს, რაოდენ განუზომელი სულიერი ღირებულება აქვს თავგანწირვას სხვათა სიცოცხლის გადასარჩენად, რაც, ქრისტიანული თვალსაწიერიდან, სარწმუნოებრივი ერთგულების ყველაზე მკაფიო გამოვლენადაა მიჩნეული, ხოლო უბრალო ადამიანების, ანუ დაბალი ფენის, წარმომადგენელი, – მოხუცი, – მზადაა, ადვილად გასწიროს საკუთარი ვაჟებიც კი საერთო მიზნისათვის, ქვეყნისათვის, სახელმწიფოს მეთაურისათვის (რომელიც ქვეყნის სახეა), თუმცაღა მაინც გაახსენებს მეფე დიმიტრის მის აუცილებელ საზოგადო მოვალეობას საკუთარ ქვეშევრდომთა მიმართ, – მოვალეობას, რომელსაც, როგორც მოხუცს მიაჩნია, მეფე უგულებელყოფს ქვეყნისა და ხალხის მიტოვებით, რის გამო იგი არ უწონებს ხელმწიფეს განსაკუთრებული, პირადი გმირობის გადაწყვეტილებას, რაკი ეს მოხუცი, როგორც ქვეყნის უმრავლესობის წარმომადგენელი, ერთიანი კრებულის, ანუ ერის სახელითა და პასუხისმგებლობით მეტყველებს.

ამრიგად, პირველი ხედვით, ანუ პირველი დამოკიდებულებით, – რომელსაც დიდებულთა ფენა, სამხედროები გამოხატავენ, – იმის გამო, რაკი მეფე განასახიერებს ერს, ხოლო მეფის ადგილი ერის ცხოვრებაში შეუცვლელია, არა იმდენად მეფემ უნდა გაწიროს და არ დაიშუროს საკუთარი სიცოცხლე ერისათვის, რამდენადაც ერმა უნდა დადოს თავი მეფისათვის („მეფისათვის დავდებთ თავსა“ – 234), ხოლო ხელმწიფის მხრივ გამოვლენილი ყრუ მორჩილება უცხოთა მიმართ და მის ქვეშევრდომთა დუმილი ამის გამო საუკუთვნა სირცხვილია ერისათვის (ლაპარაკია მხოლოდ და მხოლოდ ერზე, მაგრამ არსად – სახელმწიფოზე!). შესამჩნევია, რომ სწორედ სირცხვილს ენიჭება განსაკუთრებული მნიშვნელობა და ის, განსჯისას, ყურისმისაპყრობად, ზედიზედ სამჯერ მეორდება:

სირცხვილია ერისათვის,
თავის მეფე მისცეს მტერსა...
მეფევ, სირცხვილს ნუ შეაჰმევ
ერსა, შენსა შემნატვრელსა.
ნუ, ნუ გვაჰმევ ემაგ სირცხვილს,
წამყოლს შვილიშვილამდიე... (235).

დიდებულთა გამოხატულ დამოკიდებულებას ისევ იმეორებს და სირცხვილის სიმწვავეს ხელახლა, განმეორებით, ახსენებს მათი წარმომადგენელი, – სპასალარი:

თუნდ რომ დავრჩეთ, ვინ რას გვეტყვის,
რით ჩავრეცხოთ ეს სირცხვილი? (235);

ნუ შეგვიშლი მამათ ანდერძს,
სირცხვილისგან დაგვიხსენი (235).

შემდგომ, მათთვის პასუხის გაცემისას, სირცხვილის შინაარსს განიხილავს მეფე, თავის ახნას მოუძებნის და, საერთოდ, გამორიცხავს მას იმ ჩანაფიქრის ვითარებაში, რომლის განხორციელებასაც იგი აპირებს:

სირცხვილს ამბობთ! – რა სირცხვილი?
მე ვეძლევი ნებით მტერსა,
ჩემს სიცოცხლეს, ჩემსა სისხლსა
თვითონ ვწირავ მე ჩემს ერსა (237);

ხორცი მოკვდეს, სული ცხოვდეს
მეფის თქვენის დიმიტრისა (237).

დიმიტრის მიაჩნია, რომ სირცხვილის რაობას, მის სინამდვილეს ანაცვლებს თავდადება, თავგანწირვის გზნება, რაც მას, როგორც ცხადად მჟღავნდება მისი მსჯელობისას, სწორედაც სასახელოდ მიაჩნია და არა სამარცხვინოდ, – არც, საერთოდ, ერისათვის, არც საკუთარი თავისათვის. ამიტომ იგი გამორიცხავს დაპირისპირებას, წარმოდგენილს სპასალარის მიერ, – „ძველებს უთქვამთ, // სახელიო ან სიკვდილი“ (235), – რაკი მას მიაჩნია, რომ სწორედ სიკვდილი შეიძლება იყოს სახელის მომტანი, სახელოვანი (სავარაუდოდ, მკაფიო გადამახილით „ვეფხისტყაოსანთან“, რომ, გადაწყვეტილების მიღებისას, არჩეული აუცილებლად უნდა იყოს „სიკვდილი სახელოვანი“). ხოლო, თუკი სიკვდილი სხვა ადამიანისათვის, ზოგადად, სახელოვანი საქციელია (განსა-

კუთრებით მორწმუნე ქრისტიანისათვის, რომელსაც სწამს, რომ სული უკვდავია და ისწრაფვის, რათა სული ცხონდეს, საბოლოოდ დახსნილი იქნეს!), შესაბამისად, მეფესაც სავსებით აქვს თავდადების უფლება და, ამ თვალსაწიერიდან, იგი სრულიად არ მიჯნავს თავის პიროვნებას მის ირგვლივ მყოფთაგან, არცერთი ცალკეული ადამიანისაგან, – ზნეობრივი თვალსაზრისით, ხელმწიფე სრულიად უთანაბრებს თავს საკუთარ ქვეშევრდომებს: „თუ სიკვდილი სახელად გაქვთ // [...], მაშ, რად მიშლით თავდადებას?“ (237).

თუკი საერო დიდებულთათვის, ან სამხედრო პირთათვის (ეს ფენები თითქმის სრულად ემთხვეოდა ქრისტიანული შუა საუკუნეების განმავლობაში) გადაწყვეტად ღირებულია სირცხვილის თავიდან აშორება როგორც მათთვის, ისე მეფისა და ერისათვის, მათგან განსხვავებულ მეორე ხედვას, ანუ მეორე დამოკიდებულებას გამოხატავს სამღვდელოება, წარმოდგენილი მღვდელმთავრის სახით (მისი სასულიერო წოდება-ხარისხი პოემაში არაა დაზუსტებული, რაც სავსებით მოსალოდნელია პოემის ავტორისაგან), რომელიც, რა თქმა უნდა, საერთოდ, არაფერს ამბობს სირცხვილის გამო და არც ახსენებს მას. უმაღლესი მოძღვარი, თავისი საჯარო განსჯისას, ნიმუშად მოიხმობს იესო ქრისტეს მიწიერი ცხოვრების მაგალითს, რასაც იგი, ბუნებრივია, განხორციელებული ღმრთის ანდერძად, მის აღთქმად და დანაბარებად მიიჩნევს:

მოყვასისთვის თავდადება
ქრისტე-ღმერთის ანდერძია (238).

სასულიერო ფენის წევრი მხარს უჭერს მეფე დიმიტრის გადაწყვეტილებას და დაუეჭვებლად, თუნდაც მძიმე განცდით, მოუხმობს მას თავდადებისაკენ („ვტირ და გირჩევ თავგაწირვას“ – 238). იგი მოუწოდებს ხელმწიფეს, რათა თავისი ქმედებით მან მოიპოვოს სულის ხსნა, რომ არჩევანი, ერთი მხრივ, წუთისოფელს, დროებითს სამყოფელსა და, მეორე მხრივ, სულიერ უკვდავებას, მარადიულ ნეტარებას შორის ამ საბოლოოს სასარგებლოდ გაკეთდეს:

ვსტირ და გირჩევ ღვთის სახელით
ხორცი დასთმო სულისათვის,
უკვდავება არ დაჰკარგო
წუთისსოფლის გულისათვის (238).

აღსანიშნავია მცირედი უზუსტობა მღვდელმთავრის გამონათქვამში, რადგან ადამიანის სული ისეც უკვდავია და ის ვერასოდეს დაკარგავს ამ უკვდავებას: პიროვნების მიწიერი, ხორციელი სიკვდილის შემდეგ, ადამიანის სულს ან ხსნა და ნეტარება ელის, ან – დაღუპვა და სამარადისო ტანჯვა.

ხელმწიფეს გაამხნევებს სასულიერო პირის მხარდაჭერა და, თუკი აქამდე იგი მეფის მოვალეობითა და ქვეშევრდომთა გადარჩენის მყარი აუცილებლობით ამტკიცებდა თავისი არჩევანის სისწორეს, ამჯერად, მის მიერ მიღებული გადაწყვეტილების უცდომლობის საყრდენს იგი მაცხოვრისეულ აღთქმაში, მის მცნების მტკიცე დაცვაში ხედავს.

მეფეს ძლიერ მოეწონა
მღვდელმთავრისა სიტყვა ბრძნული [...]
– დიდებულნო, ხომ ისმინეთ,
რაც სთქვა წმიდა მღვდელმთავარმა!..
მოყვასისთვის თავდადება
გვიბრძანაო მაცხოვარმა (238).

მაგრამ ნიშანდობლივია განსხვავებაც: თუ სასულიერო ფენის წარმომადგენელი მყარადაა დარწმუნებული, რომ მაინც, ადამიანის ყოველ ქმედებათა გარდაუვალი ბიძგი, ადამიანის უცილობელი მისწრაფება უნდა იყოს სულის ხსნა, მეფეს ისევ შეურყევლად სჯერა, რომ მისი მოწოდებაა ერისათვის თავდადება, რის მტკიცებულებასაც იგი ქრისტეს მოძღვრებაში (და მღვდელმთავრის დადასტურებაშიც!) პოულობს.

საქართველოდან წასვლამდე, სანამ საკუთარ ხალხს საჯაროდ გამოემშვიდობება, მეფე ამ ორი დამოკიდებულების გამომხატველთა შორის აღმოჩნდა, – დგას მათ შორის, პირდაპირი მნიშვნელობითაც:

მეფეს ახლდა მხარმარჯვნივა
გულმწუხარე მღვდელმთავარი
და მხარმარცხნივ – შუბლშეკრული
ჯავრით სავსე სპასალარი.
მღვდელმთავარი სწუხს და ჰვაებს
მეფის თავგადადებასა,
სპასალარი კი ჰთაკილობს
უომრად დამარცხებასა (241).

ამდენად, მღვდელმთავრისათვის ისევ მნიშვნელოვანი და გადამწყვეტია თავდადება, თავის გაწირვა სხვა ადამიანისა თუ სხვა ადამიანთათვის, ხოლო სპასალარს ისევ დაუძლეველად ეთაკილება უომრად დანებება და, მისი უცვლელი თვალსაზრისით, ამ ქმედებას (ან უმოქმედობას) მოდევნებული გარდაუვალი სირცხვილი.

ამ დროს, მეფე დიმიტრისთან ქვეშევრდომთა საბოლოო განშორებისას, მესამე ხედვას, მესამე დამოკიდებულებას გამოხატავს ხალხის, – ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობის, – წარმომადგენელი, რომელიც ღრმად მოხუცია, რითაც მინიშნებულია, რომ იგი აუწყებს ხანგრძლივი ცხოვრებისეული გამოცდილებისა და მოვლენათა მიმართ თაობათა დამოკიდებულების შედეგს. მისი ხმა თითქოს არც ეკუთვნის აწმყოს, მიმდინარე ცხოვრებას, ის თითქოს მარადისობის ძახილია:

მე ხომ მხედავ, გარდავსულვარ,
სამარიდან გამძლევ ხმასა (243).

მოხუცი მოსთხოვს მეფეს, ნუ მიენდობა იგი ბრმად ბედისწერას, წინასწარ განსაზღვრულობას და თავად გადაწყვიტოს საკუთარი თუ ერის ხვედრი:

მეფევ, კისრად აგიღია
ტვირთი ჩვენის შავის ბედის,
ბედისწერას მისცემიხარ
უბედურის ჩვენის ხვედრის (243).

ხალხის ამ რიგით წარმომადგენელს მიაჩნია, რომ ხელმწიფეს ევალება არა იმდენად თავგანწირვა, საკუთარი თავის მსხვერპლად გაღება, რამდენადაც, უპირველესად, იგი უნდა მფარველობდეს საკუთარ ერს, რომელსაც უნდა აღმოუჩინოს მშობლიური მზრუნველობა, უნდა გაუწიოს მას „მამობა“ („მამობასა ვილა უზამს“ – 243) და არ ივარგებს, თუკი

ღარიბს, ობოლს, ქვრივს და ოხერს
პატრონად არ ეყოლები! (243).

მეფემ არ უნდა თქვას უარი თავის სამეფო მოვალეობაზე, მაგრამ, ამავე დროს, როგორც წინამძღოლი, სწორედ იგი უნდა მეტაურობდეს ერს და განსაზღვრავდეს მის ქმედებებს:

შეჰკრიბე დიდი, პატარა,
გაუძელ წინამძღოლადა (244).

ხოლო მეფე დიმიტრი, საპირისპიროდ, ისევ იმოწმებს იესო ქრისტეს მაგალითს, რომლის მიბაძვითაც, მან შეგნებულად უარყო საკუთარი თავის გადარჩენა, ანუ უარი თქვა, გამოეცლინა რამეგვარი მცდელობა თავისი მიწიერი, ხორციელი ცხოვრების შესანარჩუნებლად, რაკი მისი პირადი არჩევანი, მა-

ცხოვრის კვალობაზე, სწორედ სხვა ადამიანთათვის თავდადება, სრულიად გააზრებული და განჭვრეტელი თავგანწირვა იყო:

განა თვითონ ქრისტე-ღმერთსა
გადარჩენა არ ძალეღვა,
არ ინება და ქვეყნისთვის –
ღმერთი იყო და – ჯვარს ეცვა (245).

დიმიტრის რწმენით, რაკი მხოლოდ საკუთარი ქმედება მოუტანს ადამიანს სახელსა და დიდებას, – თუნდაც ეს ქმედება თავგანწირვას და, შესაბამისად, უმეტესწილად, სიკვდილს საჭიროებდეს, – თავად ჩადენილი საქმის უკვდავება განაპირობებს მისი ჩამდენის უკვდავებასაც:

თუნდაც მოჰკვდეს ქვეყნისათვის,
ეგ სიკვდილი სიცოცხლეა, [...]
მკვდრად იგი თქმულა, ვისაც აქ
სახელი არ დარჩენია (245).

საბოლოოდ, პოემაში გამოიკვეთა სამგვარი დამოკიდებულება თავდადებული მეფის განზრახვის მიმართ: პირველი, – რომ აუცილებელია ერისა და მეფის, როგორც ერის განსახიერების, ღირსების დაცვა; მეორე, – რომ ყოველ ქრისტიან ადამიანს ევალება სულის გადარჩენა, რამაც შესაძლოა მოითხოვოს სხვა ადამიანისათვის საკუთარი თავის მსხვერპლად შეწირვა, რაც წარმოადგენს უმაღლესი ქრისტიანული სიქველის განხორციელებას; მესამე, – უზენაესი ხელისუფლის მოვალეობა განსხვავდება სხვათა მოვალეობისაგან, რის გამო მას მართებს მზრუნველობა ერის ყოველდღიურ საჭიროებათა გამო და, კიდევ, ერის მმართველობა, გაძღოლა, მისი ცხოვრების წარმართვა.

თავის მხრივ, მეფე დიმიტრი იღებს შეუდრეკელ გადაწყვეტილებას და ირჩევს თავგანწირვას, სხვათათვის თავდადებას, როგორც მოვალეობას, რომელიც ყველაზე ახლოსაა ქრისტიანული სარწმუნოების წარმომადგენლის, სასულიერო პირის, მღვდელმთავრის, ხედვასთან.

როგორც აღინიშნა, შემდგომ, უკვე ტყვეობისას, ლოცვის აღვლენისას, მეფე შესთხოვს ღმერთს, რათა მის მიერ გაღებული მსხვერპლი არ მოემსახუროს მისი სულის ხსნას, – იგი არ ითხოვს ნაცვალებას, რაკი უარს ამბობს, თავისი სულიერი ღვაწლის წყალობით, საზღაურად მოიპოვოს სულიერი სარგებელი. დიმიტრი თავდადებული ითხოვს, რათა მისი პირადი შესაწირავი, ზვარაკად მიტანილი სიცოცხლე, მოხმარდეს არა პირადად მის ხსნას, არამედ მხოლოდ მის ხალხს, მის ქვეშევრდომებს.

ამდენად, საბოლოოდ, ხორციელ შეწირვას თან ერთვის სულიერი შესაწირავი: მეფე უარს ამბობს საკუთარ სიცოცხლეზე სხვათა სიცოცხლის გადასარჩენად, მაგრამ, ასევე, უარს ამბობს საკუთარი სულის ხსნაზე, ისევ სხვათა სასარგებლოდ.

მართალია, დატყვევებული ხელმწიფის სიკვდილამდე, – მაშინ, როცა ჯალათმა თავი უნდა მოჰკვეთოს მას, – მასში ერთმანეთს ებრძვის ადამიანური, მიწიერი სწრაფვა და აღმატებული, ზნეობრივი მოვალეობა („არ დაუთმო ხორცსა სული“ – 253; „აქ კი ხორცმა სულსა სძლია“ – 254), მაგრამ მალევე და საბოლოოდ, იმარჯვებს გამირული გადაწყვეტილება, თავდადება, სახელოვანი ქმედება („სახელი არ წაიხდინა“ – 245): მეფე თავს სწირავს თავის ერს.

საყურადღებოა, რომ პოემაში ასახული სამი ხედვა და მათი მკაფიო გამოიჯვნა ერთმანეთისაგან მთლიანად პოეტისეულია, – ნაწარმოების ეს მონაკვეთი წარმოადგენს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი წარმოსახვის ხორცშესხმას. საქმე ისაა, რომ ჟამთააღმწერლის თხრობაში მეფის გადაწყვეტილების მიმართ გამოძახილი და დამოკიდებულება ერთიანია, არავინ მიჯნავს ერთმანეთისაგან რითმე განსხვავებულ თვალსაზრისს.

მემატიანისეული გადმოცემით, „ვითარ ესმა კათალიკოზთა და ეპისკოპოზთა და მოძღურთა და მთავართა, განკვრდეს, თუ ვითარ დადვა მეფემან სული თვისი ერისა მისისათვის“ (ჟამთააღმწერელი 1987: 179; ქართლის ცხოვრება 2008: 624; შდრ. ახალი „ქართლის ცხოვრება“ 2019: 233; ქართლის ცხოვრება 1973: 235), რასაც მოჰყვება მათი მტკიცება, რომ მეფე შეუცვლელია („არა არს ნაცვალი შენი“ – იქვე) და რომ ქვეყნისა თუ მის მკვიდრთათვის აჯობებს მისი გახიზვნა მტრისათვის მიუდგომელ ადგილას.

მეფის მტკიცე გადაწყვეტილებას – „მე დავსდებ სულსა ჩემსა ერისათვის ჩემისა“ (ჟამთააღმწერელი 1987: 180; ქართლის ცხოვრება 2008: 624; შდრ. ახალი „ქართლის ცხოვრება“ 2019: 233; ქართლის ცხოვრება 1973: 235), მღვდელმთავრობა ამგვარად უპასუხებს: „თუ შენ დასდებ სულსა შენსა ერისათვის, ჩვენ, ყოველნი ეპისკოპოზნი, ვიტვრთავთ ცოდვათა შენთა, არამედ წინაშე ღმრთისა ვწამებთ, მოწამეთა თანა შერაცხილ იქნე“ (ჟამთააღმწერელი 1987: 180; ქართლის ცხოვრება 2008: 624; შდრ. ახალი „ქართლის ცხოვრება“ 2019: 233)³.

ნიშანდობლივია, რომ ისტორიული ქრონიკა წარმოაჩენს სასულიერო დასის წარმომადგენელთა დაპირებას, ნაცვალებით მიაგონ მეფისეულ მსხვერპლს და არა მარტო საკუთრივ იტვირთონ მეფის ცოდვათა მიტევება, არამედ შეჰპირდნენ კიდევ მას, სამომავლოდ, ღმრთის წინაშე შუამდგომლობას და შერაცხვას წმიდათა, მოწამეთა შორის.

მაგრამ შეუძლებელია, შეუმჩნეველი დარჩეს, თუ მანამდე, როგორი სულიერი წვდომითა და გამოხატულების მშვენიერებით განაცხადებს მეფე თავ-

ვის განზრახვას ჩაფიქრებული თავდადების გამო: „მე ესრეთ ვგონებ, მრავალ-მდეღვარე არს საწუთო ესე, დაუდგრომელ და წარმავალ. დღენი ჩუენნი სიზმრებრ და აჩრდილებრ წარვლენ და მსწრაფლ თანაგუაც წარსვლა სოფლის ამისგან. რა სარგებელ არს ცხოვრება ჩემი, უკეთუ ჩემთვის მრავალი სული მოკუდეს და მე ტვრთმძიმე ცოდვითა განვიდე სოფლისა ამისგან?“ (ჟამთააღმწერელი 1987: 179; ქართლის ცხოვრება 2008: 624; შდრ. ახალი „ქართლის ცხოვრება“ 2019: 232-233; მსჯელობას განსხვავებულად, თავისებურად გადმოსცემს ბატონიშვილი ვახუშტი – ქართლის ცხოვრება 1973: 235).

თვალსაჩინოა, რომ მემპტიანის მიერ ამგვარად შთამბეჭდავად გადმოცემული ხელმწიფისეული სიტყვები სავსებით უგულებელყო ილია ჭავჭავაძემ და არჩია, პოემის გმირს მარტივად გადმოეცა და მარტივად აეხსნა თავისი გადაწყვეტილება:

ამდენი სული უბრალო
ტანჯვითა ამოწყდებიან, [...]
ქვეყნის ამოდენი ცოდვა
ჩემს თავზედ დატრიალდება,
წაწყდება აქაც და იქაც
დიმიტრი მეფის ხსენება! (236).

შესაძლებელია, წამოიჭრას შეკითხვა, – რაც ბუნებრივად ჩნდება მწერლისა და პერსონაჟის დამოკიდებულების შესახებ სავარაუდო მსჯელობისას, – თუ რამდენად განაპირობებდა ილია ჭავჭავაძის მიერ ნაწარმოების მოქმედების ასპარეზად მეფე დიმიტრი თავდადებულის გმირობის არჩევას, პოეტის მხრივ, საკუთარ პირად ბედზე ჩაფიქრება თუ საკუთარი მომავლის განჭვრეტა, ან, კერძოდ, თუ რამდენად მზად მიიჩნევდა იგი თავს, გაეწირა საკუთარი სიცოცხლე ქართველი ერისათვის, ან როგორ თუ როდის აიგივებდა ავტორი თავს თავისი ნაწარმოების გმირთან. უნდა ითქვას, რომ არც პოემის ტექსტიდან, არც მის ირგვლივ არსებული მასალიდან არ იკვეთება, რომ ავტორი როდისმე შესაძლებელს ხდიდა რამენაირ თვითგაიგივებას საკუთარ გმირთან, თუმცა ისტორიის მსვლელობამ ნამდვილად მოიტანა პოეტისა და მოღვაწის პირადი, სისხლიანი მსხვერპლი მისი სიცოცხლის დასასრულისას, – იმ ისტორიულ ზღვარზე, როცა ახალი საქართველო მთავრდებოდა და სათავე ედებოდა თანამედროვე საქართველოს, რაც 1918 წელს დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოს გამოცხადებით დასრულდა. თუმცა აქ საკითხიც და მსჯელობაც უთუოდ სცილდება აკადემიური კვლევის ფარგლებს...

რაც შეეხება ტექსტობრივად დადასტურებულ რამე დამთხვევას ან გა-
დამახილს ავტორისა გმირთან, სავარაუდოდ, ამგვარი სიახლოვე უთუოდ უნ-
და გამოირიცხოს და ამ გამოირიცხვის ერთ-ერთი მტკიცებულება, გარდა „მეფე
დიმიტრი თავდადებულის“ თხრობის სავსებით ობიექტური, დისტანციური
სტილისა, არის ილიასეული ახალგაზრდობისდროინდელი ლექსი „პოეტი“
(1860), რომელსაც ავტორი, საფიქრებელია, მიიჩნევდა თავის როგორც ცხოვრე-
ბისეულ, ისე შემოქმედებითს განაცხადად. ამ ნაწარმოებში პოეტი საკუთარ
თავს მიიჩნევს ერის „მომმედ“, მის „ჭმუნვასა და სიხარულში“, – ანუ ყოველ-
თვის თუ ყველგან, – რითაც იგი არ შორდება, არ ემიჯნება, არ წყდება თავის
ერს:

ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,
მეწოდეს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
დამედაგოს მტკიცე გული...
(ჭავჭავაძე 1987: 103).

ამდენად, პოეტის განცდა და მიზანია ერის მდგომარეობის გაზიარება,
მასთან სრული ერთიანობა, განუყოფლობა, მაგრამ არა პირადი, ერთეული
თავგანწირვა ერისათვის (ნიშანდობლივია, რომ, ამ შემთხვევისასაც, ილია ახ-
სენებს „ერს“ და არა ვთქვათ, ქვეყანას, სამშობლოს ან მამულს).

ყურადღების მიღმა არ უნდა დარჩეს, რომ ილია ჭავჭავაძის პირველი
ბიოგრაფი, მიხეილ ნასიძე (1859-1935), პოეტის შემოქმედების მიმოხილვისას,
ასე აფასებს პოემას, – „მეფე დიმიტრი თავდადებული“: „ილიას მუზა შლის,
ატრიალებს ჩვენს მატთან და ჰპოვებს ისეთს მაგალითებს გმირობისას, სადაც
ხმაღს პირველობა სულისთვის გადუცია. დიმიტრი თავდადებულიც გმირია,
როგორც თორნიკე ერისთავი. მხოლოდ ერთია გმირი სულისა, მეორე – ხორ-
ცისა. ერთის წინაშე მუხლს ვიდრეკთ იმიტომ, რომ მან გვაჩვენა მაგალითი
სულის ვაჟკაცობისა, მეორემ – გულისა და მკლავისა. ილიას მუზას სმაგს
იარადი, სისხლის ღვრა, შფოთი. მისი საგანია: ჰუმანიზმი, თავდადება, თავის
შეწირვა მოყვასისადმი, სიყვარული, განსპეტაკება ადამიანისა სულიერად“
(ნასიძე 1898: 38).

მართალია, მიმოხილვის ავტორი, ერთი შეხედვით, თითქოს ცდილობს,
იპოვოს საერთო ან მონათესავე ნიშნები ილიას პიროვნებასა და მისი პოემის
პერსონაჟს, მეფე დიმიტრის, შორის (ასევე, მერე მხრივ, განსხვავების ნიშნები
აკაკი წერეთელთან და მის პერსონაჟთან, თორნიკე ერისთავთან, – პოემიდან
„თორნიკე ერისთავი“, 1883), მაგრამ, დაკვირვებისას, რა თქმა უნდა, ცხადია,
რომ მაინც, აღწერის საგანია ილიას პოეზიის ზოგადი შინაარსი და მისწრა-

ფეხა, მაგრამ არა თავად პოეტის პიროვნული თვისებები. ამდენად, მიხეილ ნა-სიდის შეხედულებით, ჩამოთვლილი მახასიათებლები, გამოხატული მეფის სახეში ან მონათესავე თავდადებული მეფის თვისებებთან, განეკუთვნება არა, პირადად, ილიას, არამედ მის პოეზიას („ილიას მუზას“), მისი პოეტური შე-მოქმედების შინაარსს, მოწოდებასა და დანიშნულებას.

საფიქრებელია, რომ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლო მეოთხედის ლიბერა-ლურ-მემარცხენე საჯარო წრეებში გამოთქმული აღშფოთება იმის გამო, რომ ილია ჭავჭავაძემ თავისი ახალი ნაწარმოები, – პოემა „მეფე დიმიტრი თავდა-დებული“, – თანაც, შექმნილი ლამის ორი ათეული წლის დაშორებით წინა პო-ემისაგან („რამდენიმე სურათი, ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, 1860), რომელიც მკაფიოდ გამოხატავდა რევოლუციურ-ძალადობრივ სულისკვეთე-ბას, ამჯერად მიუძღვნა ისტორიული ხელმწიფის ბრწყინვალე სახეს, მეფე-მოწამის განდიდებას, გამოიწვია არა ოდენ იმ ვითარებამ, რომ პოემის გმირი იყო მონარქი (ბრალდება: „ცარიზმი“), არამედ უფრო იმან, რომ თხზულება მკითხველს არა მარტო წარმოუჩენს, არამედ მხატვრულად აღაზევებს გამორ-ჩეულ პიროვნებასა და გამორჩეულ გმირობას, პირად გადაწყვეტილებასა და პირად მსხვერპლს, რაც სწორედაც უცხო ან მიუღებელია ყოველგვარი კოლექ-ტივისტური იდეოლოგიისათვის.

ცოტა მოგვიანო ხანაში, – მდელვარე, რევოლუციურ 1905 წელს, – თვით ივანე ჯავახიშვილი, რომელსაც მაინც უფრო ნაკლებად შეეხო ეპოქისეულ ლი-ბერალურ განწყობათა სიო, ამგვარად განმარტავს, ზოგადად, საქართველოს მეფის მიმართ გამოვლენილ თაყვანებას, რომელსაც იგი „მთავრობის მომხრე წრეებს“ მიაწერს: „საქართველოს მეფის პიროვნება მთავრობის მომხრე წრეებ-მა გააღმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზეციური ძალიერება და უცოდველობის თვისება მიანიჭეს“ (ჯავახიშვილი 1998: 213).

აქვე უნდა ითქვას, რომ, როგორც ჩანს, ილია ჭავჭავაძე რამდენადმე მა-ინც ითვალისწინებდა პოემის მკითხველთა გარემოსა თუ მათს აღქმას, რის გამო პოეტმა საჭიროდ მიიჩნია, ნაწარმოების პერსონაჟთა შორის შემოეყვანა უბრალო, არააღმატებული ხალხის წარმომადგენელი, რომლის შესახებ სრუ-ლიად არაფერს ამბობს მემატიაწე და რომელსაც პოემაში თავისი განსაკუთ-რებული სათქმელი აღმოაჩნდა არა მარტო მეფისათვის, არამედ, საერთოდ, მე-ფისა და მის მოვალეობათა შესახებ.

დასაფიქრებელია ერთი ვითარებაც: მიუხედავად იმისა, რომ ილია საყ-ვედურს თუ გულისტკივილს გამოხატავდა (ცოტა ხნით ადრე, ვიდრე „მეფე დიმიტრი თავდადებული“ დაიწერებოდა და ცოტა ხნის შემდეგ, რაც „მეფე დიმიტრი თავდადებული“ დაიწერა), რომ ქართული მატიაწეები მხოლოდ მე-ფეთა ცხოვრებას აღწერს და ქრონიკათა ფურცლებზე ნაკლებად ჩანს ერის

ცხოვრება (რაშიც, როგორც ჩანს, იგულისხმება ჩვეულებრივი ხალხის ყოველდღიური ყოფა), ხოლო ამგვარი თხრობა მას, მისი შეგნება-დამოკიდებულებიდან გამომდინარე, არანაირად არ იტაცებდა („მარტო ომებისა და მეფეების ისტორიაა, ერი არსადა ჩანს, მე კი ასეთის აგებულების ადამიანი ვარ, რომ მეფეების და ომების სახე არ მიმიზიდავს ხოლმე“ – ჭავჭავაძე 2012: 34), მაინც, მან თავად შექმნა პოემა მეფის შესახებ, სადაც წარმოჩენილია უმაღლესი ხელისუფლის კეთილშობილური ცხოვრება და თავდადებული ქმედება, დასრულებული მისი ძალადობრივი, მაგრამ ნებაყოფლობითი სიკვდილით; კიდევ, ილიას, ზოგადად, აეჭვებდა ისტორიულ ქრონიკათა ღირებულებას, მაგრამ მისი პოემის უმთავრესი მონაკვეთები მთლიანად (ხშირად – სიტყვასიტყვით) ემთხვევა ქრონიკისეულ თხრობას⁴. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ პოეტმა უარყო როგორც მოვლენის ისტორიული გარემოს ვრცლად და ზედმიწევნითი სისრულით წარმოჩენა, ისე გმირის სიღრმისეული სახის ჩვენებაც, – მეფის არაერთი თვითნებობის, ფათერაკისა თუ გატაცების ჩათვლით, რაც ასე გამოკვეთილად აღწერილი ჟამთააღმწერლის მიერ.

ილია ჭავჭავაძის პიროვნული და შემოქმედებითი განვითარების ფართო სურათის აღქმისას კი, პოეტის მიერ „მეფე დიმიტრი თავდადებულის“ დაწერა და გამოქვეყნება მეტყველებს მწერლისა და მოღვაწის თანდათანობით გადანაცვლებას უფრო კონსერვატიული ღირებულებებისაკენ და მის სულ უფრო მეტ დაშორებას რუსული რევოლუციურ-რადიკალური იდეოლოგიისაგან, მის მიბრუნებას ეროვნული ისტორიისა და ეროვნული ტრადიციისაკენ, რაც ასე მკაფიოდ გამოიხატა მის ამ სახელგანთქმულ ნაწარმოებში.

შესამჩნევია, რომ ილია ჭავჭავაძის პოემის, – „მეფე დიმიტრი თავდადებულის“, – ფართო გავრცელებას (პოეტის სიცოცხლეშივე, ნაწარმოები მრავალგზის დაიბეჭდა – ჭავჭავაძე 1987: 507-508) ადასტურებს ამგვარი ქრონოლოგიურ-ბიბლიოგრაფიული თანამიმდევრობაც: იაკობ გოგებაშვილი (1840-1912) „ბუნების კარის“ (პირველი გამოცემა, 1868) მესამე გამოცემის (1876) წინასიტყვაობაში ჩიოდა, რომ „ისტორიული განყოფილების შეტანა [...] შეუძლებელი გახდა მასალის უქონლობამ [...], ჩვენ ამგვარი მასალით შესახებ საქართველოს ისტორიისა ჯერჯერობით მეტად ღარიბები ვართ“ (გოგებაშვილი 1958: 742-743; შდრ. გოგებაშვილი 1990: 117-118), ხოლო როცა ამ სასკოლო სახელმძღვანელოს მეხუთე გამოცემაში (1885) ავტორმა პირველად შეიტანა „მოთხრობანი საქართველოს ისტორიიდან“, უკვე რამდენიმე წელი იყო გასული ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოების გამოქვეყნებიდან, თუმცა შესამჩნევია, რომ გოგებაშვილისეული თხრობითი მონაკვეთი „დიმიტრი თავდადებული (1274-1289)“ და ნაწყვეტი ილიასეული თხზულებიდან პირველად ჩნდება „ბუნების კარის“ მეთერთმეტე (1900) გამოცემაში. საფიქრებელია, რომ ისტორიულ ქრო-

ნიკაში შენახული ამბავი არ აღმოჩნდა საკმარისი საყრდენი ისტორიულ განყოფილებაში დიმიტრი თავდადებულის შესახებ თხრობის ჩასართავად, მაგრამ შემდგომ, გვიანდელ შემატებას, სავარაუდოდ, ბიძგი მისცა გახმაურებული პოემის არსებობამ. თვალსაჩინოა, რომ მწერალი და მასწავლებელი, მოვლენათა გადმოცემისას, ხშირად თანამიმდევრულად მიჰყვება ილიასეულ ტექსტს. ნიშანდობლივია, რომ, სამეფო თათბირისა და გადაწყვეტილების მიღების წარმოჩენის შემდეგ, სახელმძღვანელოში მოთხრობილი აღწერა ხელმწიფის შეხვედრისა საკუთარ ხალხთან, რის შესახებაც, საერთოდ, არაფერს ამბობს ჟამთააღმწერელი, როგორც ჩანს, ეყრდნობა ილია ჭავჭავაძის თხზულებას, თუნდაც ილიასეული მოხუცის გარდაქმნით გოგებაშვილისეულ „ხალხად“: „ხალხმა რომ ეს შეიტყო, მოიყარა თავი სასახლესთან და ცრემლით ევედრებოდა მეფეს, წასვლაზედ უარი ეთქვა, – ჩვენ ყველანი მზად ვართ, ერთს დღეს დაწყყდეთ შენის გულისათვისაო“ (გოგებაშვილი 1958: 742-743; შდრ. გოგებაშვილი 1990: 117-118).

საყურადღებოა დამოკიდებულება მეფე დიმიტრი თავდადებულის მიმართ, გამოთქმული მეოცე საუკუნის ისტორიკოსის, ნიკო ბერძენიშვილის (1895-1965), ნაშრომებში.

მისი ერთი მეტად მწვავე, განსაკუთრებული შეფასებით, – გარდაცვალებამდე მცირე ხნით ადრე (1962-1964), – თამარის შემდგომი ეპოქის, დაცემის ხანის, ესკიზური დახასიათებისას (თვით ამ ეპოქას იგი გამოხატული „რომანტიზმის“ იერს შენიშნავს), რამდენიმე ისტორიული მოვლენის (მათ შორის, ცოტნე დადიანის ამბის) მიმოხილვის შემდეგ, მკვლევარი სავსებით გამორიცხავს ეპოქისა და ადამიანების გმირულ სულისკვეთებას ან მათი ბრძოლის რამენაირ შედეგიანობას თუ მიზანმიმართულებას: „გმირი არსადაა, [...] დიმიტრი თავდადებული უსასო თავწაგებულია და არა გმირი შემოქმედი“ (ბერძენიშვილი 1966: 321).

სავარაუდოდ, ამგვარად პირუთვნელად, ამგვარად დეჰეროიზებულად მეფე-მოწამე მანამდე არასოდეს წარმოჩენილა არც ქართულ ისტორიოგრაფიაში, არც ქართულ კულტურაში.

თუმცა ისიც სათქმელია, რომ უფრო ადრე, საქართველოს ისტორიის ოფიციალურ საბჭოთა სახელმძღვანელოში, რომელიც 1940-1950-იან წლებში იბეჭდებოდა როგორც სტალინური თუ პოსტსტალინური პერიოდის ისტორიული ცოდნის უქველგი წყარო, ნიკო ბერძენიშვილი ცდილობდა, მიუკერძოებლად, დინჯად, ფაქტობრივ მონაცემებზე დაყრდნობით, გარეშე გარემოებათა განსჯით, მოვლენათა საბედისწეროდ განლაგების გაცნობიერებით, ხდომილებათა გააზრებულად აღწერა-წარმოჩენით, ქართველი ისტორიკოსების (ჟამთააღმწერლიდან ივანე ჯავახიშვილამდე) შესაბამის მსჯელობათა გათვა-

ლისწინებით, აეხსნა მეფე დიმიტრის სასტიკი სასიკვდილო განაჩენი: „ბუღას მომხრე და მეგობარი დემეტრე ურდოში დაიბარეს. [...] მან თავისი მრავალრიცხოვანი ოჯახი სხვადასხვა ადგილას დამალა და თვითონ კი ურდოში წავიდა. ეტყობა, მას იმედი ჰქონდა, რომ ყაენის რისხვას ცოცხალი გადაურჩებოდა, რადგან მის წინააღმდეგ შეთქმულების აქტიური მონაწილე არ ყოფილა. მაგრამ დემეტრე მისივე ვაზირმა, ამირსპარსალარმა ხუტლუბულა სადუნის ძემ, დაღუპა. ხუტლუბულა მეფეზე ნაწყენი იყო, რომ ათაბაგის თანამდებობა სადუნ ათაბაგის სიკვდილის შემდეგ მას არ მისცა და სხვას უწყალობა. ხუტლუბულამ მოახსენა ყაენს, რომელსაც საქართველოს მეფის სიკვდილით დასჯა საყოყმანოდ შეეძნოდა, დავით რუსუდანის ძის შვილს ვახტანგს გადმოვიყვან, მას მიეცი მეფობა და ამრიგად საქართველოს ორივე სამეფო შენ ხელთ იქნებაო. ყაენს ეს გეგმა მოეწონა და დემეტრეს ბედიც გადაწყდა. 1289 წლის 12 მარტს დემეტრეს თავი მოჰკვეთეს. ამის გამო მას „თავდადებული“ დაერქვა“ (ბერძენიშვილი 1973: 123).

მაგრამ ისტორიული მოვლენის ამგვარი მკაცრი აკადემიური აღწერა და ანალიზური განსჯა, დაცლილი ემოციური თუ პათეტიკური ჟღერადობისაგან, საჯაროდ ვერ დამკვიდრდა მეფე დიმიტრის ღვაწლის აღსაწერად. საზოგადოდ, მყარ შეფასებად მაინც ის დამოკიდებულება დაინერგა, რომელიც ნიკო ბერძენიშვილმა ადრევე ჩამოაყალიბა (1941), მეორე მსოფლიო ომის მძაფრ და დამაბულ ჟამს, როცა იგი, „თათართა ბატონობის ხანის“ განხილვისას, თვინიერად დაეთანხმა დამკვიდრებულ თვალსაზრისს და მიიღო ის თავისად: „საკუთარი თავის გაწირვით მეფეს შეეძლო ქვეყანა აოხრებისაგან ეხსნა. დიმიტრის გმირის სულგრძელობა აღმოაჩნდა. მან თავისი ქვეყნისათვის თავი დასდო და მომავალ თაობებს სამშობლოსათვის გმირული თავგანწირვა ანდერძად დაუგდო“ (ბერძენიშვილი 1966: 71)⁵.

დაბოლოს, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს: არ შეიძლება საკამათოდ ჩანდეს, რომ დიმიტრი თავდადებულის საზოგადო გმირული სახის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა შეასრულა არა იმდენად ისტორიულ ქრონიკებში დაცულმა ცნობებმა, რამდენადაც ილია ჭავჭავაძის თხზულებამ, – „მეფე დიმიტრი თავდადებული“, – რომლის პოეტურმა ხედვამაც, რომლის შთამაგონებელმა გავლენამაც მყარად დაიმკვიდრა თავი ქართულ საჯარო თუ კულტურულ-ინტელექტუალურ ცხოვრებაში, მათ შორის, აკადემიურ კვლევებშიც.

შენიშვნები:

1. აქ და შემდგომ, ციტატები ილა ჭავჭავაძის პოემიდან – „მეფე დიმიტრი თავდადებული“ – მოყვანილია გამოცემიდან: (ჭავჭავაძე 1987: 228-254).
2. ნიშნულია, რომ ლოცვა გამოკვეთილად მიემართება მამა ღმერთს (და არა ქრისტეს), ისევე როგორც ილიასეულ ადრეულ ლექსში: „ლოცვა“ (ჭავჭავაძე 1987: 57).
3. შდრ. ბატონიშვილი ვახუშტი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“: „ჩვენ თავსმდებ გექმნეთ წინაშე მეუფისა ქრისტესა, რათა შეგინდოს შენ ყოველნი შეცოდებანი შენნი და მოგანიჭოს ცხოვრება საუკუნო სასუფეველსა მისსა“ (ქართლის ცხოვრება 1973: 235).
4. ილიას ხასიათის წინააღმდეგობანი დანახული და მითითებული აქვს მის თანამშრომელს, მის ახლობელს, მისი პირველი ვრცელი ბიოგრაფიის ავტორს, – გრიგოლ ყიფშიძეს: (იხ. ლაღანიძე 2022: 190-193).
5. შდრ. ივანე ჯავახიშვილი: „დემეტრე II-ის ქცევამ იმ საბედისწერო შემთხვევაში, როდესაც მას უნდა საბოლოოდ გადაეწყვიტა, თავისი პირადი სიცოცხლის გადარჩენაზე ეზრუნა და ამისათვის თუნდაც უდანაშაულო ქართველი ერის კეთილდღეობა და სიცოცხლეც კი მსხვერპლად შეეწირა, თუ პირიქით, სიკვდილის აუცილებელ სასჯელს არ შეჰშინებოდა და [...], ხალხის გადარჩენის მიზნით, რაინდული სიმამაცით მტრის წინაშე წარმდგარიყო, დემეტრე II-ის პატიოსანი ბუნება და მაღალი ადამიანური თვისებები სრული სიცხადით გამომჟღავნდა. მის ნაბიჯს, უეჭველია, პირადი პასუხისმგებლობის ღრმა ზნეობრივი შეგნება და თავგანწირულების მომხიბლველობა ასხივოსნებს“ (ჯავახიშვილი 1982: 119).

შესწორება: ნარკვევის პირველი ნაწილის პუბლიკაციაში (*სკანი*, 25, 2024, გვ. 95) გაპარულია შეცდომა – წერია: „ჰაგიოგრაფიული ტექსტები წმიდა არჩილის შესახებ“, უნდა ეწეროს: „ჰაგიოგრაფიული ტექსტები წმიდა ლუარსაბის შესახებ“.

დამოწმებანი:

- Akhali „kartlis tskhovreba“: Vakht'angiseuli redaktsia, t'omi II, t'ekst'i gamosatsemad moamzada, shesavali, shenishvnebi da sadzieblebi daurto Goneli Arakhamiam, Tb., 2019 (ახალი „ქართლის ცხოვრება“: ვახტანგისეული რედაქცია, ტომი II, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ, თბ., 2019).
- Berdzenishvili N. Sakartvelos ist'oriis sak'itkhebi, ts'igni III, Tb.: Metsniereba, 1966 (ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი III, თბ.: მეცნიერება, 1966).
- Berdzenishvili N. Sakartvelos ist'oriis sak'itkhebi, ts'igni VI, Tb.: Metsniereba, 1973 (ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი VI, თბ.: მეცნიერება, 1973).
- Ch'avch'avadze I. Tkhzulebata sruli k'rebuli: ots t'omad, t'omi I, Tb.: Metsniereba/Sabch'ota sakartvelo, 1987 (ჭავჭავაძე ი. თხზულებათა სრული კრებული: ოც ტომად, ტომი I, თბ.: მეცნიერება/საბჭოთა საქართველო, 1987).

- Ch'avch'avadze I. Tkhzulebata sruli k'rebuli: ots t'omad, t'omi XVII, Tb.: Ilias pondi, 2012 (ჭავჭავაძე ი. თხზულებათა სრული კრებული: ოც ტომად, ტომი XVII, თბ.: ილიას ფონდი, 2012).
- Ghaghanidze, M. Ilia Ch'avch'avadzis p'irveli sruli biograpia, in: Q'ipshidze G. Ilia Ch'avch'avadze, Merab Ghaghanidzis redaktsiit, ganmart'ebita da tandartuli nark'vevit, Tb.: Sakartvelos p'arlament'is erovnuli bibliotek'a, 2022 (ღაღანიძე მ. ილია ჭავჭავაძის პირველი სრული ბიოგრაფია, წგ-ში: ყიფშიძე გ. ილია ჭავჭავაძე, მერაბ ღაღანიძის რედაქციით, განმარტებითა და თანდართული ნარკვევით, თბ.: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, 2022).
- Gobegabashvili I. Tkhzulebani, 6, Tb.: Tsodna, 1958 (გოგებაშვილი ი. *თხზულებანი*, 6, თბ.: ცოდნა, 1958).
- Gogebashvili I. Rcheuli tkhzulebani: khut t'omad, t'omi IV, Tb.: Ganatleba, 1990 (გოგებაშვილი ი. *რჩეული თხზულებანი*: ხუთ ტომად, ტომი IV, თბ.: განათლება, 1990).
- Javakhishvili I. Kartveli eris ist'oria, ts'igni mesame, in: Javakhishvili i. Tkhzulebani: tormet' t'omad, t'omi III, Tb.: Tb. sakh. un-is gam-ba, 1982 (ჯავახიშვილი ი. ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, წგ-ში: ჯავახიშვილი ი. თხზულებანი: თორმეტ ტომად, ტომი III, თბ.: თბ. სახ. უნ-ის გამ-ბა, 1982).
- Javakhishvili I. Sakartvelos mepe da misi uplebis ist'oria, in: Javakhishvili I. Tkhzulebani: tormet' t'omad, t'omi XII, Tb.: sakh. un-is gam-ba, 1998 (ჯავახიშვილი ი. საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია, წგ-ში: ივანე ჯავახიშვილი, *თხზულებანი თორმეტ ტომად*: ტომი XII, თბ.: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამ-ბა, 1998).
- Kartlis tskhovreba, t'omi IV: Bat'onishvili Vakhush't'i, Aghts'era sameposa sakartvelosa, t'ekst'i dadgenili q'vela dziritadi khelnats'eris mikhedvit S. Q'aukhchishvilis mier, Tb.: Sabch'ota Sakartvelo, 1973 (ქართლის ცხოვრება, ტომი IV: ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ.: საბჭოთა საქართველო, 1973).
- Kartlis tskhovreba, Tb.: Meridiani/Art'anuji, 2008 (ქართლის ცხოვრება, თბ.: მერიდიანი/არტანუჯი, 2008).
- [Nasidze M.] Me gakhlar, T. Ilia Ch'avch'avadze: biograpiauli da k'rit'ik'uli et'iudi, ts'erili p'irveli, T'p.: Tsnobis purtseli, 1898 ([ნასიძე მ.] მე გახლავარ, თ. ილია ჭავჭავაძე: ბიოგრაფიული და კრიტიკული ეტიუდი, წერილი პირველი, ტფ.: ცნობის ფურცელი, 1898).
- Q'ipshidze G. Ilia Ch'avch'avadze, Merab Ghaghanidzis redaktsiit, ganmart'ebita da tandartuli nark'vevit, Tb.: Sakartvelos p'arlament'is erovnuli bibliotek'a, 2022 (ყიფშიძე გ. ილია ჭავჭავაძე, მერაბ ღაღანიძის რედაქციით, განმარტებითა და თანდართული ნარკვევით, თბ.: საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, 2022).
- Zhamtaaghmts'ereli, Asts'lovani mat'iane, t'ekst'i gamosatsemad moamzada, gamok'vleva, shenishvnebi da leksik'oni daurto Revaz K'ik'nadzem, Tb.: Metsniereba, 1987 (ჯამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატთანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბ.: მეცნიერება, 1987).

Merab Ghaghanidze
(Georgia)

King Dimitri the Self-Sacrificer and "King Dimitri the Self-Sacrificer": Historical Data and Literary Narrative

Part Two

Summary

Key words: poetry, history, king, martyr.

In the long poem, „King Dimitri the Self-Sacrificer“ (1877-1879), written by Ilia Chavchavadze, three attitudes towards the intention of the devoted king were outlined: first, that it is necessary to protect the dignity of the nation and the king, as the embodiment of the nation; second, that every Christian person is obliged to save his soul, which may require sacrificing himself for another person, which represents the implementation of the highest Christian virtue; third, that the duty of the supreme ruler is different from the duty of others, which is why he is obliged to take care of the daily needs of the nation and, moreover, to govern, lead, and direct the life of the nation.

For his part, King Dimitri makes an unwavering decision and chooses self-sacrifice, dedication to others, as the duty that is closest to the vision of a representative of the Christian faith, a clergyman, a high priest.

Later, in captivity, while praying, the king asks God that the sacrifice he made may not serve to save his soul – he does not ask for retribution, since he refuses to receive spiritual benefits in return for his spiritual merit. Dimitri fervently asks that his personal sacrifice, the life he gave as a martyr, be used not for his own benefit, but only for his people, his subjects.

Thus, ultimately, the physical sacrifice is accompanied by a spiritual sacrifice: the king gives up his own life to save the lives of others, but he also gives up the salvation of his own soul, again for the benefit of others.

It is noteworthy that the three views reflected in the poem and their clear separation from each other are entirely the poet's own – this section of the work represents the embodiment of Ilia Chavchavadze's creative imagination. The point is that in the historian-chronicler's narrative, the response and attitude towards the

king's decision are unified, no one separates the points of view that are somewhat different from each other.

Compared to and in contrast to the historical chronicle, it is noteworthy that Ilia Chavchavadze decided to distinguish between different attitudes towards King Dimitri's intentions, to sacrifice himself to save the lives of his subjects, and to have the trial itself take place before the sovereign left his homeland, so that neither he nor others would make an unpopular decision. At this time, on the one hand, the supreme authority stands, and on the other, representatives of different strata of the nation, and the difference in points of view allowed the poet, immediately after announcing Dimitri's plan, to show three different views, which, presumably, according to the author's plan, express three different situations and different ratios of values in the public environment: if for warriors, represented by nobles and military leaders, the decisive value is courage, perseverance, and steadfastness, the denial of which will only bring shame to both the supreme person of the state and its people; the Christian clergy clearly foresees the immeasurable spiritual value of self-sacrifice to save the lives of others, which, from a Christian point of view, is considered the clearest manifestation of religious devotion; but a representative of ordinary people, that is, the lower strata, an old man, is ready to easily sacrifice even his own sons. For the common goal, for the country, for the head of state (who is the representative of the country), he nevertheless reminds King Dimitri of his necessary public duty to his subjects – a duty that, as the old man believes, the king is neglecting by abandoning the country and the people, which is why he does not approve of the sovereign's decision of personal heroism, because this old man, as a representative of the majority of the country, speaks on behalf of and with responsibility for a united assembly, that is, the nation.

It is conceivable that the indignation expressed in liberal-left public circles of the last quarter of the nineteenth century due to the fact that Ilia Chavchavadze dedicated his new work, the poem „King Dimitri the Self-Sacrificer“, – moreover, written almost two decades after the previous poem (“A Few Pictures, or Episodes from the Life of a Robber”, 1860), which clearly expressed the revolutionary-violent spirit, this time to the brilliant face of a historical ruler, to the glorification of a king-martyr, was caused not only by the fact that the hero of the poem was a monarch, but rather by the fact that the work not only presents to the reader, but also artistically exalts an outstanding personality and outstanding heroism, personal decision and personal sacrifice, which is precisely what is alien or unacceptable to any collectivist ideology.

It seems that Ilia Chavchavadze took into account the environment or perception of the poem's readers to some extent, which is why the poet considered it necessary to introduce among the characters of the work a representative of the simple, unenlightened people, about whom the chronicler says absolutely nothing and who had something special to say in the poem, not only to the king, but also, in general, about the king and his duties.

In addition, there is one more circumstance worth considering: although Ilia Chavchavadze expressed his reproach or grief (shortly before „King Dimitri the Self-Sacrificer“ was written and shortly after „King Dimitri the Self-Sacrificer“ was written) that the Georgian chronicles describe only the lives of kings and that the life of the nation is less visible on the pages of the chronicles (which, apparently, refers to the daily life of ordinary people), and such a narrative, based on his consciousness and attitude, did not completely captivate him, nevertheless, he himself created a poem about the king, which depicts the noble life and devoted actions of the supreme ruler, ending with his violent but voluntary death.

Furthermore, Ilia Chavchavadze, in general, doubted the value of historical chronicles, but the main sections of his poem completely (often literally) coincide with the chronicle narrative. However, it should also be said that the poet rejected both the extensive and meticulous presentation of the historical setting of the event, and the in-depth presentation of the hero's face, including the king's numerous arbitrariness, treason, and abduction, which are so clearly described by the chronicler in his „Hundred-Year Chronicle“.

When perceiving a broad picture of Ilia Chavchavadze's personal and creative development, the poet's writing and publication of „King Dimitri the Self-Sacrificer“ indicates the writer and figure's gradual shift towards more conservative values and his increasing distance from Russian revolutionary-radical ideology, his return to national history and national tradition, which was so clearly expressed in this famous work.

It cannot be disputed that later, in the formation of the public heroic image of Dimitri the Self-Sacrificer, the decisive importance was played not so much by the information preserved in historical chronicles as by the work of Ilia Chavchavadze, „King Dimitri the Self-Sacrificer“ whose poetic vision and inspiring influence firmly established themselves in Georgian public and cultural-intellectual life, including in academic research.